

Sahabi Bir Müfessir Olarak İbn Abbas ve Onun Tefsirdeki Konumu

Prof. Dr. Aliekber Babai

Abdullah b. Abbas hicretten üç yıl önce doğdu ve hicri 68'de vefat etti.¹ Sahabe asrının müfessirlerinden sayılmıştır. Onun müfessir olduğuna delalet eden rivayetler zikredilmiştir.² Ondan çok sayıda tefsir görüşü de nakledilmiştir.³ Bazılarına geçtiğimiz bahislerde değinilmiş rivayetlerden anlaşılan odur ki, İbn Abbas Hz. Ali'nin (a.s) talebesiydi ve Hazret'in ilminden fazlasıyla yararlanmıştı.⁴ Allame Hilli (r.h) onu, rivayetlerine güvenilir kişiler zümresinde zikretmiştir.⁵ Onun hakkında şöyle buyurmuştur:

¹ Kummi, Abbas, *el-Künye ve'l-Elkab*, c. 1, s. 335.

² Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 57 (nev 41, ma'rifetu tefsirihî ve tevillihî, el-ahzu bikavli's-sahabi); *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 1227, 1229, 1230 (sekseninci nev tabakatu'l-müfessirin); *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, Zehebi, c. 1, s. 63 ve 65; *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 1, s. 224, 225, 226; *Biharul-Envar'da* (c. 22, s. 343) Allah Rasülü'nden (salallahu aleyhi ve alihi) şöyle rivayet edilmiştir: "Herşeyin bir müfessiri vardır. Kur'an'ın müfessiri de Abdullah b. Abbas'tır."

³ Ondan nakledilmiş tefsir görüşlerine örnekler için bkz: *Mecmeu'l-Beyan* (c. 1, s. 28, 38, 49, 60, 93) Hamd suresinin tefsirinde 6. ayeti izah ederken ve Bakara suresinde 3, 11, 21, 23, 40. ayetlerin izahında; Suyuti'nin *el-Dürri'l-Mensur'u* (Beyrut neşri, Daru'l-Fikr, 1403, c. 1, s. 23, 24, 30, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 56, 57, 60, 64, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 81); Suyuti'nin *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an'ı* (c. 2, s. 1229). Aynı şekilde bu konuda Suyuti'nin *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an'*ındaki (c. 2, s. 1230) sözünü ve Zehebi'nin *el-Tefsir ve'l-Müfessirin'*daki (c. 1, s. 77) sözünü (روى عن ابن عباس رضى الله عنه فى التفسير ما لا يحصى كثرة و تعددت الروايات عنه و اختلفت طرقها فلا تكاد تجد آية من كتاب الله تعالى الا و لابن عباس رضى الله عنه قول او اقول) inceleyiniz.

⁴ *Biharul-Envar*, c. 92, s. 105, *Mir'atu'l-Envar* s. 5, İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Ne mutlu ki, tefsir olarak ne öğrendiysem hepsi Ali b. Ebi Talib'tendir (aleyhisselam)" *Bihar'da* aynı sayfada ondan şöyle rivayet edilmiştir: "Ali'nin (aleyhisselam) ilmi Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve alihi) ilmindendi. Benim ilmim de Ali'nin (aleyhisselam) ilmindendir.

⁵ Allame Hilli *Hulasatu'l-Akval fi Ma'rifeti'r-Rical* kitabını iki kısım ve bir hatime olarak düzenlemiştir. Birinci kısımda rivayetlerine güvenilir ravilere değinmiştir. Abdullah b. Abbas'tan bu kısımda bahsetmiştir. Bkz: Allame'nin *Rical'i*, s. 3 (kitabın mukaddimesi ve s. 103).

“Abdullah b. Abbas Allah Rasülü’nün (s.a.a) sahabesi ve Ali’nin (a.s) dostu ve talebesiydi. Müminlerin Emiri’ni merci kabul etmesi ve ona olan ihlası gizlenemeyecek kadar meşhurdu. Keşşi (r.h) onun kınandığı bazı rivayetleri zikreder ama İbn Abbas bundan münezzehtir. O rivayetleri kitabımızda zikrettik ve cevaplarını verdik.”⁶

Muhakkik Tüsteri (r.h) İbn Abbas’ı öven ve yeren rivayetleri zikretmiş ve onun hakkında tafsilatlı bir tahkik gerçekleştirmiştir.⁷ Sonda şöyle demiştir: “Bu kişinin Peygamber’den (s.a.a), On İki İmamdan (a.s) , Hamza ve Cafer’den sonra İslam’ın en üstünü olduğu söylene yeridir.”⁸ İbn Abbas hakkındaki bu söz biraz abartılı olsa da onun rical ilminin âlimleri arasındaki yüksek mertebesini ve kıymetini göstermektedir.

Ayetullah Hoi (r.h) ,onu kınayan rivayetleri zayıf kabul etmiştir.⁹ Değerlendirmesinin sonunda şöyle buyurmuştur: “Zikrettiğim şeylerden Abdullah b. Abbas’ın yüksek mertebede olduğu ve Emirülmüminin’i, İmam Hasan ve İmam Hüseyin’i (a.s) müdafa ettiği anlaşılmaktadır.”¹⁰

Zerkeşi şöyle demiştir: “Müfessirlerin başı Ali (a.s), ondan sonra da tefsir için diğer bütün işleri terkeden İbn Abbas’tır.”¹¹ Suyuti onu Kur’an’ın tercümanı kabul etmiş ve şöyle demiştir: “Tefsirde İbn Abbas’tan hayli fazla ve sayılması güç meseleler ulaşmıştır.”¹²

Ehl-i Sünnet’in rical uzmanı Zehebi¹³ onu “ümmetin bilgini”, “çağın fakihî” ve “tefsir imamı” tabirleriyle anmıştır.¹⁴ Ebu Naim, “müfessiru’t-tenzil” ve “mübeyyinu’t-tevil” ünvanını onun için kullanmıştır.¹⁵ İbn Mesud’dan, İbn Abbas’ın Kur’an için çok iyi bir tercüman olduğu nakledilmiştir.¹⁶

⁶ *Ricalu’l-Allame el-Hilli*, s. 103 (el-babu’s-sani fi Abdillâh, madde 1). Onun kınandığına dair rivayetlerden biri Nehcu’l-Belağ’a’nın 41. mektubundadır. Fakat Nehcu’l-Belağ’a’nın rical uzmanları ve şarihleri arasında İmam Ali’nin (aleyhisselam) bu mektubu memurlarından hangisine gönderdiği konusunda ihtilaf vardır.

⁷ Tüsteri, Muhammed Taki, *Kamusu’r-Rical*, c. 6, s. 418-493, madde 4383.

⁸ A.g.e., s. 491.

⁹ Bkz: *Mu’cemu’r-Ricali’l-Hadis*, c. 10, s. 235, 236, 238, 239.

¹⁰ A.g.e., s. 239.

¹¹ *El-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 157, kırkıbirinci nev, el-ahzu bi kavli’s-sahabi, bu konunun bezeri onun mukaddimesinde (c. 1, s. 28) İbn Atıyye’den nakledilmiştir.

¹² *El-Itkan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 1228 ve 1230:

“و اما ابن عباس فهو ترجمان القرآن... وقد ورد عن ابن عباس في التفسير ما لا يحصى كثرة”

¹³ Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi Dimeşki, aralarında *Siyeru A’lami’n-Nübela*’nın da bulunduğu çok sayıda kitabın müellifi.

¹⁴ *Siyeru A’lami’n-Nübela*, c. 3, s. 331.

¹⁵ *Hilyetu’l-Evliya*, c. 1, s. 314, madde 45.

¹⁶ *Tabakatu’l-Kübra*, c. 2, s. 366, İbn Abdilber, Yusuf b. Abdillâh, *el-İstiab*, c. 3, s. 935.

Necaşi, İbn Nedim, Ağa Bozorg Tehrani ve Hacı Halife (Katip Çelebi), içindeki konuların İbn Abbas'tan nakledildiği ona ait tefsir kitaplarından bahsetmişlerdir. Bu da onun müfessir olduğuna başka bir delildir. Dolayısıyla onun müfessir olduğu kesindir ve bunda ittifak vardır. Yine güvenilirliğinde ve Ali'nin dostu ve talebesi olduğunda da tereddüt yoktur. Fakat onun tefsir şahsiyeti hakkındaki iki nokta dikkate değerdir:

1. İbn Ömer'den Ümmet-i Muhammed içinde Allah Rasülü'ne (s.a.a) nazil olanı en iyi bilen İbn Abbas olduğu nakledilmiştir.¹⁷ Bu sözün ona nispet edilmesi kesin olarak hatalıdır. Çünkü sahabi müfessirlerin ortak özelliklerinde beyan edildiği gibi İbn Abbas Kur'an'ın bütün mana ve maarifine vakıf değildi. Suyuti'nin naklettiği rivayet hem bunu teyit etmekte, hem de onun Kur'an'ın bazı kelimelerini bile bilmediğini göstermektedir.¹⁸ Hz. Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in (a.s) Kur'an'ın bütün mana ve maarifini, onun zâhir ve bâtınını bildikleri gözönünde bulundurulursa İbn Abbas'ı Kur'an'ın anlamlarını bilen ümmetin en âlimi saymamak bir yana, onu o çok değerli büyük şahsiyetlerle mukayese etmek bile yakışık almaz. Aynı şekilde Zerkeşi'nin sahabenin görüşlerinin çelişmesi durumuna binaen söylediği "Eğer hepsinde sorun varsa İbn Abbas'ın görüşü hepsine önceliklidir"¹⁹ sözü de geçersizdir. Zira gerçek müfessirler bölümünde Müminlerin Emiri Ali'nin (a.s) ve İmam Hasan, İmam Hüseyin (a.s) gibi diğer gerçek müfessirlerin ilim ve ismeti hakkında beyan ettiklerimiz hesaba katıldığında İbn Abbas benzeri sahabelerin sözünün Emirilmüminin'in (a.s) görüşüyle çelişme kabiliyeti bile bulunmadığına tereddüt kalmaz, nerede kaldı ondan üstün olması.

2. Zehebi sahabi müfessirleri tanıtırken İbn Abbas'ı tefsir rivayetleri ve görüşlerini çokluğu nedeniyle diğer sahabi müfessirlere, hatta Müminlerin Emiri Ali'ye (a.s) bile öncelikli saymıştır.²⁰ Eğer kastedilen, onun gerçek tefsire ilişkin rivayet ve görüşlerindeki çokluk ise ondan gelen tefsir rivayetleri ve görüşlerinin ekserisi mürsel veya zayıf olduğu ve muteber bir seneden yoksun bulunduğu bahsedilen çokluk belli değildir, hatta aksine sayısı çok azdır. Suyuti'nin Halili'den naklettiğine göre İbn Abbas'a nispet edilen uzun tefsirler beğenilmemiştir ve ravileri meçhuldür.²¹ Şafii'den şöyle nakletmiştir: "Tefsirde İbn Abbas'tan nakledilmiş benzer yüz hadisten başkası sabit değildir."²² Eğer kastedilen, Ehl-i Sünnet'in tefsir kitaplarında ondan nakledilmiş tefsir rivayetleri ve görüşlerinin çokluğu ise Ehl-i Sünnet'in tefsir kitaplarını esas

¹⁷ *El-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c. 1, s. 69

¹⁸ *El-İtkan*, c. 1, s. 354 ve 355: "İbn Abbas'ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Vallahi 'hananen'ın (Meryem 13) ne manaya geldiğini bilmiyordum." Yine şöyle demiştir: "Kur'an'ın tamamını biliyorum, dört şey hariç: 'Gıslin' (Hakka 36), 'hananen' (Meryem 13), 'evvahun' (Tevbe 114) ve 'el-rakim' (Kehf 9)".

¹⁹ *El-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 172.

²⁰ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c. 1, s. 64-93.

²¹ *El-İtkan*, c. 2, s. 1231.

²² A.g.e., s. 1233.

alıp Şia'nın tefsir kitaplarını gözardı etmeye dayalı bir bakış açıklayıcı değildir. Eğer ondan nakledilmiş tefsir rivayetleri ve görüşlerinin çokluğu ile kasdedilen, genel olarak tefsir kitapları ise Şia'nın tefsir kitaplarında Hz. Ali'den (a.s) nakledilmiş rivayetlerin çokluğu gözönünde bulundurulduğunda ona ait tefsir rivayetleri ve görüşlerinin İmam Ali'ye (a.s) ait tefsir rivayetleri ve görüşlerinden çok olduğu belli değildir. Dolayısıyla onun Emirilmüminin'e (a.s) öncelikli olduğu görüşünün doğru bir yanı yoktur. Bilakis İbn Abbas'ın Müminlerin Emiri'nin (a.s) talebesi olduğunu ve yaş bakımından da evladı sayıldığını düşünürsek en azından Hz. Ali'yi ona öncelikli görmek gerekir. Gerçi bizim açımızdan Hazret'in, üstün ve öncelikli görülse bile İbn Abbas'la aynı hizada zikredilmesi yakışık alacak bir şey değildir.

İbn Abbas'a Ait Tefsir Kitapları

Kur'an'ı tefsir için bizzat İbn Abbas tarafından telif edilmiş veya yazılmış bir kitap elimizde yoktur. Hatta böyle bir kitabın yazılmış olma ihtimali de tereddütlüdür ve kitabiyatçılar onun varlığından haberdar değildirler. Fakat onun adına derlenmiş veya konuları ondan nakledilmiş bazı kitaplardan bahsedilmiştir. Bu kitaplar şunlardır:

1. *Kitabu't-Tefsir veya Tefsiru'l-Culudi an İbni Abbas*
2. *Tefsiru İbni Abbas ani's-Sahabe*
3. *Kitabu İbni Abbas veya Tefsiru İbni Abbas*
4. *Tefsiru İkrime an İbni Abbas*
5. *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbni Abbas*

Son zamanlarda yayınlanmış İbn Abbas'tan nakledilen iki kitap daha vardır ama bibliyografların değerlendirmesinde ondan bahsedildiğine rastlamadık:

6. *Sahife Ali b. Ebi Talib an İbni Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*
7. *Garibu'l-Kur'an fi Şi'ri'l-Arab, Sualat Nafi b. el-Ezrak an Abdillan b. Abbas*

Birinci ve ikinci kitabı Necaşi, Abdulaziz Culudi'nin hayat hikayesinde İbn Abbas'a ait birkaç kitaptan söz ederken zikretmiştir.²³ Cümlesinden anlaşılan odur ki, bahsi geçen iki kitabı Culudi İbn Abbas'tan nakille yazmıştır. Ağa Bozorg Tehrani de, ikinci kitabı 1186. maddede, "Ahmed Abdulaziz b. Yahya b. Ahmed b. İsa Culudi'ye ait *Tefsiru İbn Abbas ani's-Sahabe*" başlığı altında zikrettikten sonra 1253. maddede "Tefsir el-Culudi an İbni Abbas" başlığıyla birinci kitaptan bahsetmiş ve bunun, *Tefsiru İbn Abbas ani's-Sahabe*'den başka bir kitap olduğunu açıklamıştır.²⁴ Fakat bu iki kitaptan da eser yoktur.

²³ *Ricalu'n-Necaşi*, s. 168.

²⁴ *El-Zeria ila Tesanifi's-Şia*, c. 4, s. 244 ve 270. Şeyh Ağa Bozorg Tehrani'nin sözünde geçen "Tefsiru'l-Culudi"den maksadın, Necaşi'nin bahsettiği "Kitabu't-Tefsir" olmasının sebebi, Şeyh Ağa Bozorg'un

Üçüncü kitabı İbn Nedim *Kitabu İbn Abbas* adı altında zikretmiş ve “Mücahid onu İbn Abbas’tan rivayet etti.”²⁵ demiştir. Ağa Bozorg Tehrani, 1185 numaralı maddede onu *Tefsiru İbn Abbas* başlığıyla anmıştır.²⁶ Bu tefsirin hicri 1367 senesinde Pakistan’da basıldığı söylenmiştir.²⁷

Dördüncü kitabı da İbn Nedim ve Hacı Halife (Katip Çelebi) zikretmiştir.²⁸ Fakat ondan bir iz yoktur.

Beşinci, altıncı ve yedinci kitap basılıp istifadeye sunulmuştur. Burada bu üç kitabın içeriğinin İbn Abbas’a isnadını özet biçimde inceleyeceğiz.

1- Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas

Bu tefsiri İbn Abbas’ın telif etmediğinde ihtilaf yoktur. Kitap, *el-Kamusu’l-Muhit* kitabının müellifi meşhur lugatçı Muhammed b. Yakub Firuzabadi’ye nispet edilmiştir.²⁹ Fakat kitabın başında bir senetle³⁰ “bism” harfleri ve “Allah”, “el-Rahman” ve “el-Rahim” kelimelerine verilen anlam İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Daha sonra “İbn Abbas’tan isnatla” ifadesini kullanarak Hamd suresinin kelimelerine dair özet tefsir sıkıştırılmış biçimde beyan edilmiş ve sonunda “amin” kelimesi zikredilerek manası anlatılmıştır.³¹ Bakara suresinin başında, tefsirin başlangıcındaki senetten biraz farklı olan bir senetle³² İbn Abbas’tan nakille Bakara suresinin tefsirine girilmiştir ve “İbn

şöyle buyurmuş olmasıdır: “Necaşi, *Tefsiru İbn Abbas ani’s-Sahabe*’yi, Culudi için bu iki tefsiri zikrettikten sonra Culudi’nin kitapları arasında saymıştır. Bu kitaptan önce Necaşi’nin sözünde *Kitabu’t-Tefsir* ve *Kitabu’t-Tefsir anhü* (İbn Abbas) adında sadece iki tefsir kitabı zikredilmiştir. Bu durumda Culudi’nin o iki tefsirden maksat, biri İbn Abbas’tan nakledilmiş *el-Tefsir* ortak isimli bu kitaplar olmaktadır.

²⁵ *El-Fihrist*, İbn Nedim, s. 53.

²⁶ *El-Zeria ila Tesanifi’s-Şia*, c. 4, s. 243, onun bahsettiği “Tefsiru İbn Abbas”ın İbn Nedim’in sözünü ettiği “Kitabu İbn Abbas” olmasının sebebi, bu başlık altında, İbn Nedim’in ona, *el-Tefsir li-İmami Ebi Cafer, aleyhisselam* kitabını zikrettikten sonra tefsir kitapları arasında yer verdiğini ve bu tefsiri Mücahid’in İbn Abbas’tan rivayet ettiğini söylediğini hatırlatmasıdır.

²⁷ *El-Tefsir ve’l-Müfessirin fi Sevbihî’l-Kaşib*, c. 1, s. 295, *Mu’cemu Musannifati’l-Kur’ani’l-Kerim*’den nakille Dr. Şevah, c. 2, s. 60, madde 994.

²⁸ *El-Fihrist*, İbn Nedim, s. 53, *Keşfu’z-Zünun*, c. 1, s. 453.

²⁹ Bu tefsirin cildinin arkasında adının “Ebi Tahir b. Yakub Firuzabadi” şeklinde zikredilmesine ve “Ebu Tahir” de Muhammed b. Yakub’un künyesi olmasına ilaveten (el-Künye ve’l-Elkab’a bakınız, c. 3, s. 30) ünlü kitabiyatçı Ağa Bozorg Tehrani de (rh) *el-Zeria*’da (c. 4, s. 244) şöyle buyurmuştur: “Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman Sehavi *el-Dav’u’l-Lami*’de bu tefsiri, 817’de vefat etmiş *el-Kamus* sahibi Muhammed b. Yakub Firuzabadi’ye nispet etmiştir. *Keşfu’z-Zünun*’da da (c. 1, s. 502) bu kitaptan ‘Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas... li-Ebi Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi el-Şafii, el-müteveffa sene 817 ve hüve erbaa mücellidat’ şeklinde bahsedilmiştir.”

³⁰ Abdullah el-Sikati b. el-Me’mun el-Herevi aktardı ve dedi ki: “Bana babam, ona Ebu Abdullah, ona Ebu Ubeydullah Mahmud b. Muhammed el-Razi, ona Ali b. İshak el-Semerkandi anlatmış. O da Muhammed b. Mervan’dan, o el-Kelbi’den, o Ebi Salih’ten, o da İbn Abbas’tan rivayet etmiş ki...”

³¹ Bkz: Firuzabadi, Ebi Tahir b. Yakub, *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 2.

³² Bakara suresinin başındaki sened şöyledir: Abdullah b. el-Mübarek’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bize Ali b. İshak el-Semerkandi bildirdi, o Muhammed b. Mervan’dan, o el-Kelbi’den, o Ebi Salih’ten, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir.”

Abbas'tan isnatla" ifadesi kullanılarak Âl-i İmran suresinin tefsirine başlanmıştır.³³ Her suresinin başlangıcında da bu ifade kullanılmıştır.³⁴ Dolayısıyla bu tefsirin tüm konularının İbn Abbas'tan nakledildiği söylenebilir. Gerçi bu rivayetin sıhhati belirsizdir, çünkü senedi muteber ve güvenilir değildir.³⁵

Kitabın içeriğine dikkat edildiğinde müellifinin Sünni mezhepten bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ayet-i kerimleri Ehl-i Sünnet'in tarzına göre ve onların itikadına, rivayet ve fikhî ahkamina uygun biçimde tefsir etmiştir. Mesela Hamd suresinin tefsirinde "bismillahirrahmanirrahim"i Hamd suresinden bağımsız ve ayrı tefsir etmiş, surenin tefsirinin sonunda da "amin" kelimesini zikredip manasını anlatmıştır.³⁶ Bu, "bismillahirrahmanirrahim"i surenin parçası saymayan ve Hamd suresinin bitiminde "amin" demeyi makbul bulan Ehl-i Sünnet'in varsayımına mutabıktır. Aynı şekilde, Şia'nın ve Ehl-i Sünnet'ten bir grubun ittifakıyla Hz. Ali'nin (a.s) "leyletü'l-mebit"te³⁷ Allah Rasülü'ne (s.a.a) kendini adaması ve fedakarlığı hakkında nazil olan "وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ"³⁸ ayetini izah ederken şöyle yazmıştır:

"Malıyla canını Mekkelilerden satın alan Suheyb b. Sinan ve ashabi hakkında nazil olmuştur." Buna göre ayeti tefsir ederken "satar" kelimesine "satın alır" manası vermiş, "malıyla" kelimesini ayete eklemiş ve ayetin İmam Ali (a.s) hakkında nazil olduğu konusunda da tamamen sessiz kalmıştır.³⁹ "وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ"⁴⁰ ayet-i kerimesinde "ilimde derinleşmiş olanlar"daki "ve"yi istinaf kabul etmiş ve ilimde derinleşmiş olanları Tevrat'ın ilmine ulaşanlar kimseler (Abdullah b. Selam

³³ Bkz: *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 42.

³⁴ Bkz: A.g.e., s. 64, 87, 105, 124, 145, 153, 169, 181, 193, 205, 210, 216, 221, 233, 243, 253, 260, 268, 276, 284, 291, 300, 306, 315, 323, 332, 338, 344, 347, 350, 358, 364, 369, 374, 380, 385, 392, 400, 405, 411, 417, 419, 423, 427, 431, 435, 438, 440, 443, 445, 448, 450, 453, 456, 460, 463, 466, 469, 470, 472, 473, 475, 477, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490, 491, 493, 495, 497, 498 ve 501-522.

³⁵ Suyuti, *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*'da (c. 2, s. 1232, sekseninci nev) İbn Abbas'ın tefsiri için birtakım tarikler zikretmiş ve Kelbi'nin Ebi Salih'ten, onun da İbn Abbas'tan naklettiği tarihi bu tariklerin en zayıfı kabul etmiştir. Şöyle demiştir: "Tarikler arasında el-Kelbi'nin Ebi Salih'ten, onun da İbn Abbas'tan naklettiği tarik buna eklenmiştir ve Muhammed b. Mervan el-Süddi el-Sağır'ın rivayetindeki silsile yalandır." Bu tefsirin başlangıcında ve Bakara suresinin başında işte bu tarik zikredilmiştir. Öyleyse bu tefsirin tarihi Suyuti'ye ve onu takip edenlere göre yalan bir silsiledir. Her ne kadar Marifet, Kelbi'ye, Ebi Salih'e ve Muhammed b. Mervan'a itibar ediyor ve bu silsileyi sıhhatli buluyorsa da o bile seneddeki diğer ricalin meçhul olması nedeniyle bu tefsiri "senedi meçhul" saymış ve belli bir müellife nispetini belirsiz kabul etmiştir. Bkz: *el-Tefsir ve'l-Mufessirun fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 1, s. 288-296.

³⁶ Bkz: *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 2.

³⁷ Leyletü'l-mebit, Peygamber (sallallahu aleyhi ve alihi) Mekke'den hicret ettiği, Sevr mağarasında salandığı ve İmam Ali'nin (aleyhisselam), düşmanlar şehir dışına çıktığını farketmesin diye Hazret'in yatağında uyuduğu gecedir.

³⁸ Bakara 207

³⁹ Bkz: *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 28.

⁴⁰ Âl-i İmran 7

ve arkadaşları) anlamı vermiştir.⁴¹ Halbuki birçok rivayette ilimde derinleşenler, Nebi-yi Ekrem (s.a.a) ve onun kıymetli vasileri (a.s) olarak tefsir edilmiştir. Onun “ilimde derinleşenler” için verdiği mananın “ilim”⁴² kelimesine atfında aykırılık vardır. Çünkü En’am suresi 103. ayetteki “لَا تُذِرْكُمُ الْأَبْصَارُ” cümlesinin anlamında buna aykırı atf kullanmıştır: “Dünyada gözler onu idrak edemez ve insanlar onun gördüğünü göremez. Gözler Yüce Allah konusunda ahirette keyfiyete nispetle ve dünyada görmeye nispetle engellidir.”⁴³ “إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ”⁴⁴ ayetinin manasını verirken şöyle demiştir: “Rablerinin suretine bakmaktadırlar ve bundan menedilmemişlerdir.”⁴⁵ Bu anlam, Allah’ın ahirette görülebileceğini kabul eden Eş’ari akidesine uygundur. “يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ”⁴⁶ ayetinde “sana indirilen” ifadesini, müşriklerin mabutlarına sövmek, onların dinini kınamak, onlarla savaşmak ve İslam’a davet olarak tefsir etmiştir.⁴⁷ “الْيَوْمَ يَبْسُ الدِّينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ”⁴⁸ ayetindeki “bugün” kelimesini “hac günü” olarak ve “dini tamamlama”yı da dinin helal ve haramları, emir ve yasakları kabilinden şeriatını beyan etme olarak tefsir etmiştir.⁴⁹

“Hiç kuşku yok sizin veliniz Allah ve Rasülü, iman edenler, namazı kılanlar, rüku sırasında zekatı verenlerdir.”⁵⁰ ayetindeki “iman edenler” ifadesine Ebubekir ve arkadaşları manasını vermiş, “rüku edenler”i de beş vakit namazı Peygamber’le birlikte cemaatle kılmak şeklinde tefsir etmiştir.⁵¹ “Başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da çıkıntılara kadar” ayetinde başı meshetme üzerine şöyle demiştir: “Keyfe şî’tum” yani nasıl isterseniz öyle meshedin. Fakat ayakları meshetmeye gelince şöyle demiştir: “Fevka’l-huffeyn”, yani ayakkabularınızın üzerine meshedin. Sonra şöyle devam etmiştir: “Eğer ayetteki ‘erculekum’u lââmı nasbederek okursanız mana yıkamaya gider.”⁵² Yani ayaklarınızı yıkmalısınız.

Bütün bu tefsirlerin Sünni mezhep bir şahsın zihniyetini yansıttığı ve ayetlerin lafzının gereklerine aykırı düştüğü ortadadır. Bazı tefsir kitaplarında İbn Abbas’tan bu tür anlamlar ve tefsirlerin hilafına görüşler nakledildiği dikkate alındığında bu

⁴¹ Bkz: *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 43.

⁴² Metinde “el-ilm” (Çev.)

⁴³ A.g.e., s. 116.

⁴⁴ Kıyamet 23

⁴⁵ A.g.e., 494.

⁴⁶ Maide 67

⁴⁷ A.g.e., s. 98.

⁴⁸ Maide 3

⁴⁹ A.g.e., s. 88.

⁵⁰ Maide 55

⁵¹ A.g.e., s. 96.

⁵² Bkz: A.g.e., s. 89.

tefsirin İbn Abbas'a isnadında yanlışlık bulunduğu kesin olarak gösterilemese bile en azından ona iftira ihtimalini güçlendirmiş olacaktır. Mesela Tabersi *Mecmeu'l-Beyan*'da "İnsanlar arasında öyleleri vardır ki Allah'ın rızasını kazanmak için kendini satar..." ayetini izah ederken şöyle buyurmuştur: "Süddi, İbn Abbas'tan, bu ayetin Ali b. Ebi Talib (a.s) hakkında -Peygamber (s.a.a) müşriklerin tehlikesinden mağaraya kaçınca Ali'nin (a.s) Hazret'in yatağında uyuduğu sırada- nazil olduğunu rivayet etmiştir.⁵³ Bu, *Tenviru'l-Mikbas* tefsirinde bu ayetin izahında geçen şeye tamamen muhaliftir.

Aynı şekilde "Onun tevilini Allah'tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilmez" ayeti hakkında Tabersi (r.h) şöyle demiştir:

Cümlelerin düzenine dair iki görüş vardır. Biri, "derinleşmiş olanlar" "ve" ile "Allah"a atfedilmiştir... Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür...⁵⁴ Bu da *Tenviru'l-Mikbas* tefsirinde geçen izaha muhaliftir. Çünkü orada "derinleşmiş olanlar"ın "ve"si istinaf kabul edilmiştir. "Ey Rasül, sana Rabbinden indirileni tebliğ et." ayetinin izahına dair bu tefsirde belirtilen şey, bu ayet için *Mecmeu'l-Beyan*'da İbn Abbas'tan nakledilen⁵⁵ nüzul sebebiyle uyuşmamaktadır. Bu nedenle bu tefsirin içeriğinin İbn Abbas'a isnad edilmesinin muteber bir senedinin bulunmamasına ilaveten, bazı konularda zıtlıklar da vardır. Öyleyse bu tefsirin mevzularını İbn Abbas'a ait tefsir görüşleri kabul etmek mümkün değildir.

2- Garibu'l-Kur'an fi Şi'ri'l-Arab, Nafi b. el-Ezrak'ın İbn Abbas'a Soruları

Bu isimde bir kitap Muhammed Abdurrahim ve Ahmed Nasrullah'ın tahkikiyle basılmıştır. Kitabın asli mevzusu, Nafi b. Ezrak'ın İbn Abbas'a Kur'an-ı Kerim'in kavramları hakkında yönelttiği sorular ve İbn Abbas'ın ona cevaplarıdır. Bu kitapta, aşağı-

⁵³ *Mecmeu'l-Beyan*, c. 2, s. 301.

⁵⁴ A.g.e., s. 410.

⁵⁵ *Mecmeu'l-Beyan*'da (c. 3, s. 323) şöyle denmektedir:

"روى العياشى فى تفسيره باسناده عن ابن ابي عمير عن ابن اذينة عن عن الكلبي عن ابي صالح عن ابن عباس و جابر بن عبد الله قالوا امر الله محمدا صلى الله عليه و آله ان ينصب عليا عليه السلام للناس فيخبرهم بولايته فتخوف رسول الله صلى الله عليه و آله ان يقولوا حابي ابن عمه و ان يطعنوا فى ذلك عليه فواحى الله اليه هذه الاية فقام بولايته يوم غدير خم. و هذا الخبر بعينه قدح عنه السيد ابو احمد عن الحاكم ابي القاسم الحسكاني باسناده عن ابن ابي عمير فى كتاب شواهد التنزيل لقواعد التفضيل و التأويل و فيه ايضا بالاسناد المرفوع الى حيان بن على الغنوى عن ابي صالح عن ابي عباس قال نزلت هذه الاية فى على عليه السلام فاخذ رسول الله صلى الله عليه و آله بيده فقال من كنت مولاه فعلى مولاه... و قد اورد هذا الخبر بعينه ابواسحق احمد بن محمد بن ابراهيم الثعلبي فى تفسيره باسناده مرفوعا اليابن عباس قال نزلت هذه الاية فى على عليه السلام الخ"

daki senedle⁵⁶ Nafi b. Ezrak ve Necdet b. Uveymir Kur'an-ı Kerim'in kavramlarından yaklaşık 250 kelimeyi⁵⁷ İbn Abbas'a sormuş ve ondan bu anlam için Arapça'dan delil getirmesini istemişlerdir. İbn Abbas o kelimelerin manasını Arap şüirinden dayanaklarla beyan etmiştir. Suyuti de bu kitabın başında bahsi geçen senedle son bulan senedle⁵⁸ bu soru-cevap bölümüne *Itkan*'ın, Kur'an'ın garibini (manası zor kelimelerini) tanımaya dair olan otuzaltıncı nev'inde yer vermiş ve bunların bazılarını İbn Enbari'nin *Kitabu'l-Vakf*'ta ve Taberani'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'de zikrettiğini söylemiştir.⁵⁹

Eğer bu cevapların İbn Abbas'tan geldiği sabit olsaydı bu kitap ve bu rivayet, Kur'an'ı-ı Kerim'deki bazı kelimelerin nüzul zamanındaki örfi manalarını elde etmek ve tahkik için çok iyi bir kaynaktır. Çünkü o, hem Arapça konuşuyordu, hem de nüzul zamanına yakın yaşamıştı. Fakat bu kitap ve rivayetin senedi tartışmaya açıktır. Zira Şii rical uzmanları bu senedi mevsuk bulmamışlardır ve bu yüzden bizim açımızdan güvenilir değildir.⁶⁰

3- Sahifetu Ali b. Ebi Talha⁶¹ an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim

En son Raşid Abdulmun'im el-Rical'in tahkikiyle basılmış olan bu kitap ne İbn Abbas'ın telifidir, ne de Ali b. Ebi Talha'nın. Bilakis sözkonusu araştırmacı, kendi-

⁵⁶ حدثنا ابو الحسين عبدالصمد بن علي بن محمد مكرم المعروف بابن الطسى قراءة عليه من افظه في مسجده بدرج رباح يوم الخميس لعشر خلون من ربيع الآخر من سنة اربع و اربعين و ثلاث مائة قال حدثنا ابو السهل السرى بن سهل بن حربان الجنديسابورى بجنديسابور قراءة عليه سنة ثمان و ثمانين و مأتين قال حدثنا يحيى بن عبيدة الكى و اسم ابى عبيدة بحر بن فروخ قال اخبرنا سعيد بن ابى سعيد قال حدثنا عيسى بن دأب عن حميد الاعرج و عبدالله بن ابى بكر بن محمد عن ابيه قال بينا عبدالله بن عباس جالس بفناء الكعبة قد اسدل رجله في حوض زمزم اذا الناس قد اكتنفوه من كل ناحية يسألونه عن تفسير القرآن... فقال نافع بن الازرق لنجدة بن عريم قم بنا الى هذا الذى يجترى على تفسير القرآن

⁵⁷ Her ne kadar adı geçen kitapta anlamı verilmiş kelime sayısı 250 olarak belirtilmişse de, mesela 160 gibi bazı maddelerde soru konusu yapılmış Kur'an'ın kavramlarından kelime yoktur. Madde 14 ve 222 gibi bazılarında ise Kur'an kavramlarından iki kelime sorulmuştur. Bu yüzden "yaklaşık" ifadesini kullandık.

⁵⁸ Suyuti'nin senedi şöyledir: Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Salihi, Ebi İshak el-Tenuhi'den, o da el-Kasım b. Asakir'den rivayetle bildirdi; Ebu Nasr Muhammed b. Abdillah el-Şirazi, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Iraki, Ebu Ali Muhammed b. Said b.Nebha el-Katib, Ebu Ali b. Şazan anlattı, onlardan da bize rivayet edenler Ebu'l-Hüseyn... (el-Itkan, c. 1, s. 383'e bakınız)

⁵⁹ *El-Itkan*, c. 1, s. 416.

⁶⁰ Kimileri başka bir açıdan onun uydurma olduğuna veya içinde ilaveler ve tahrifler bulunduğuna ihtimal vermişlerdir. Bkz: Emin, Hasan, *Dairetu'l-Mearifi'l-İslamiye el-Şiiyye*, c. 3, s. 55, *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Seveti'l-Kuşeyb*, c. 1, s. 243.

⁶¹ Ali b. Ebi Talha Haşimi'nin adı, Ebi Talha Salim b. Muharik'tir. Cezire'de doğmuş, Humus'a göçmüş ve Hicri 143'te vefat etmiştir. İbn Hibban onu sika raviler arasında zikretmiştir. İcili de onu mevsuk kabul etmiştir. Nesai ise şöyle demiştir: "Ona tenkit yöneltilmemiştir, fakat Yakub b. Süfyan hadiste zayıf ve münker olduğunu söylemiştir." (İbn Hacer Askalani, Ahmed b. Ali, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 7, s. 297 ve 299). Raşid Abdulmun'im el-Rical, *Sahife Ali b. Ebi Talha*, s. 36 ve 37'ye de bakılabilir.

sinin açıkladığına göre, ayetlerin tefsirine dair Ali b. Ebi Talha'dan İbn Abbas tarihiyle tefsir kitapları ve diğerlerinde dağınık biçimde nakledilmiş rivayetleri toplamış ve Kur'an ayetlerinin sırasına göre düzenlemiş, nihayetinde de bu kitap ortaya çıkmıştır. Bu konuda şöyle der:

Ahmed b. Hanbel, Ali b. Ebi Talha'nın tefsirle ilgili meşhur sahifesi hakkındaki "Mısır'da tefsire dair Ali b. Ebi Talha'nın rivayet ettiği bir sahife vardır. Bir kimse onu bulmak için Mısır'a gitse buna değer."⁶² sözü beni bu kişiden ve Abdullah b. Abbas'tan rivayet ettiği sahifesinden bahsetmek zorunda bıraktı.⁶³

Ahmed b. Hanbel'in işaret ettiği o sahife kaybolduğundan ve kütüphanelerde yeri boş kaldığından sahibinin zanna ilişkin kısmında onun bölümlerini tefsir ve hadis kitaplarından arayıp biraraya getirmeye karar verdim.⁶⁴

Başlangıcı Bakara suresi olan bu kitapta Kur'an'daki kelimelere özlü ve veciz biçimde anlam verilmiştir. Bazı yerlerde bir ayetin tamamı başka bir ayete,⁶⁵ ayetten çıkan veya ona uygun düşen hükümler,⁶⁶ ayetlerin olayı veya nüzul sebebi⁶⁷ de beyan edilmiş ve Felak suresine kadar devam etmiştir. Hamd suresinin tefsirinde ve Bakara suresinin başındaki "bismillahirrahmanirrahim" in yorumunda herhangi bir konu zikredilmemiştir. Bakara suresi "elif lam mim" için bir anlam gösterilmesiyle başlamaktadır ve ilk cümleleri şöyledir:

[Tefsirde] Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Elif lam mim". O der ki: "Bu harfler Allah'ın ettiği yemindir ve o, Allah'ın isimlerindedir." [Tefsirde] Yüce Allah "iman ederler" buyurmaktadır. O der ki: "Tasdik edenler." [Tefsirde] Yüce Allah buyurur ki: "Verdiğimiz rızıklardan infak ederler." O der ki: "⁶⁸ Mallarının zekatını."

Cümlelerde geçen "der ki"nin öznesi, anlaşıldığı gibi İbn Abbas'tır. Metinde sened zikredilmemiştir, ama sayfaların altında, bu cümleyi naklettiği kitabı, kitapta geçen senedle birlikte belirtmiştir.

Bu cümlelerin, kendisi aracılığıyla İbn Abbas'tan nakledildiği Ali b. Ebi Talha hakkında denmiştir ki: "İbn Abbas'tan tefsir işitmemiştir."⁶⁹ Bazıları buna şöyle cevap vermiştir: Onunla İbn Abbas arasındaki vasıta tanınmış ve sika olduğundan Ali

⁶² Suyuti İtkan'da (2/1230, sekseninci nev) müfessirlerin tabakatında bu sözü Ahmed b. Hanbel'den nakletmiş ve şöyle demiştir: "Nasih'te Ebu Cafer el-Nuhas'a isnad edilmiştir."

⁶³ Raşid, Abdulmun'im el-Rical, *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 5 (el-mukaddime).

⁶⁴ Bkz: *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 6, 7 ve 59-61.

⁶⁵ Bkz: A.g.e., s. 105, Bakara 221'in izahı, madde 94.

⁶⁶ Bkz: A.g.e., s. 99, Bakara 196'nın izahı, madde 70-74.

⁶⁷ Bkz: A.g.e., s. 93, Bakara 178'in izahı, madde 52 ve s. 96.

⁶⁸ A.g.e., s. 77 ve 78.

⁶⁹ Mizzi, Yusuf, *Tehzibu'l-Kemal*, c. 20, s. 491, *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 25 ve 26, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 7, s. 298.

b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan dinlememiş olmasının zararı yoktur... Sözkonusu araştırmacı, cevaben başka bir görüşü daha zikretmiştir: "Bizzat İbn Abbas kendi tefsirini yazmış ve Ali b. Ebi Talha o yazılı tefsiri ondan rivayet etmiştir." Sonunda ise şöyle der: "Meselenin özü şudur ki, bu sahife İbn Abbas'ın sahifelerinden biridir ve ya kendisi onu yazmıştır ya da talebelerine yazdırmıştır ve Ali b. Ebi Talha onunla görüşmeksizin İbn Abbas'tan onu rivayet etmiştir."⁷⁰

Suyuti de bu kitapta Kur'an-ı Kerim kavramlarının manasına dair bahsedilenlerden büyük bir bölümü *Itkan*'da Kur'an'ın garibini (manası zor kelimelerini) tanıma bahsinde İbn Ebi Hatem ve İbn Cerir tarikiyle Abdullah b. Salih'ten, o Muaviye b. Salih'ten, o Ali b. Ebi Talha'dan, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Nakilden önce şöyle demiştir: "Kur'an'ın anlaması zor kavramlarını tanımak için en iyi merci, İbn Abbas ve talebelerinden muteber tarikle sabit olmuş izahlardır. Çünkü onlardan, Kur'an'ın anlaması zor kavramlarını tefsir eden izahlar sahih ve muteber senedlerle gelmiştir. Burada, İbn Ebi Talha kanalıyla özellikle İbn Abbas'tan nakledilmiş izahlardan bazılarını zikredeceğim. Zira bu tarik, İbn Abbas'tan en sahih kanaldır ve Buhari de kendi sahihinde ona itimat etmiştir."⁷¹

Her ne kadar Ahmed b. Hanbel'in sözünden Ali b. Ebi Talha'ya ait bir sahifenin mevcudiyeti ve onun önemi anlaşılıyorsa da ve Suyuti'nin sözü, İbn Abbas ve talebelerinin izahının Kur'an'ın kavramlarını anlamada en iyi merci olduğunu, İbn Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet tarihinin en sahih kanal görüldüğünü ve mevcut kitabın izahlarının da İbn Ebi Talha aracılığıyla İbn Abbas'tan rivayet edildiğini gösteriyorsa da bu kitap konusunda iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir:

1. *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim* olarak isimlendirilmiş mevcut kitap, Ahmed b. Hanbel'in bildirdiği sayfeden başkadır. Bu sahifenin varolduğu varsayılsa bile o, Ali b. Ebi Talha'nın rivayet ettiği kitap olmalıdır. Hatta Ahmed'in sözünden onu İbn Abbas'tan rivayet ettiği de çıkarılamaz. Bu kitap, Ali b. Ebi Talha aracılığıyla İbn Abbas'tan nakledilmiş ve yaklaşık otuz küsur kitaptan derlenmiş rivayetler mecmuasıdır. Ama kitaplarda dağınık biçimde bulunan sözkonusu sahifenin cüzlerinin bu kitapta biraraya getirildiğini söyleyebilmek için o kitaplarda bu rivayetleri sözkonusu sayfeden nakletmiş hiçbir şahit yoktur. Bundan dolayı bu kitabın cildinin arkasında Ahmed'in sözünün zikredilmesi -bu kitabın sözkonusu sahife olduğu izlenimini uyandıracak şekilde- yanlış bir davranıştır

⁷⁰ *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 46 ve 47; 27. sayfada sahifinin ricalini incelediği kısmın sonunda Ali b. Ebi Talha'nın hayat hikayesinden de bahsetmiştir: "Sözün özü olarak şunu söylemek mümkündür: Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve *Sahifetu Ali b. Ebi Talha* adıyla meşhur olmuş tefsir İbn Abbas'tan işitilerek tedvin edilmiş, Ali b. Ebi Talha da onu ravinin metni üzerinden İbn Abbas'tan rivayet etmiştir."

⁷¹ Bkz: *el-Itkan*, c. 1, s. 355-381 (el-Nev'u's-Sadis ve's-Selasun fi Ma'rifeti Garibiyye).

ve bir tür tedlistir.⁷² Belki müellif tedlis kasdı taşımıyordu ve bu kitaplarda dağınık halde bulunan rivayetlerin söz konusu sahifenin parçaları olduğu tasavvuruyla bu kitabı aynı sahife sandı ve Ahmed'in sahife hakkındaki sözünü kitabın cildinin arkasında zikretti.

2. Bu kitabın metninde geçen konuların senedi sayfaların altında zikredilmiştir ve bu senedlere göre bütün o konular, Suyuti açısından en sahih tarihlerden olan Ali b. Ebi Talha aracılığıyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan dinlememiş olma sorununu da naklettiğimiz şekilde halletmişlerdir. Fakat aynı zamanda bu izahların İbn Abbas'tan sadır olduğu bizim için sabit değildir. Çünkü Ali b. Ebi Talha'nın ve seneddeki başka bazı ricalin güvenilir olup olmadığı tartışması,⁷³ Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan dinlemesine verilen cevaptaki zayıflığı, söz konusu senedlerden bazılarında gözlemlenen muallakta bırakma⁷⁴ gözardı edilse de bu kanalın sıhhati ve ravilerin güvenilirliği bizim için muteber tarikten sabit olmamıştır. Suyuti ve benzerlerinin sözü bunu kanıtlamak için yeterli değildir. Vele ki onların sözünden, üstelik karine, bilgi veya ravilerin güvenilirliğine itimat ve tarikin sıhhati ilavesiyle de olsa bizim için böyle bir güven hasıl olmasın. Dolayısıyla bu kitabın izahatlarını İbn Abbas'tan bilmek ve ondan İbn Abbas'ın tefsiri olarak yararlanmak mümkün değildir. Yalnızca, sahibi bilinmeyen ama muhtemelen İbn Abbas'a ait olan görüş olarak onu teyit etmek üzere istifade edilebilir.

İbn Abbas'ın Tefsir Ekolü

Kur'an'ı nasıl tefsir etmek gerektiğine dair ondan bir nazariye gelmiş değildir. On dan gelmiş tefsirin bazı kısımlarında nakledilmiş kimi rivayetlerden anlaşılan odur ki, onun tefsirdeki menheci sadece rivayetle tefsir olmuştur. Kur'an'ın manalarını tanı mada yalnızca esere⁷⁵ ve rivayete itimat etmiştir.⁷⁶ O rivayet şöyledir:

⁷² Lugatta tedlise bir ayıbı müşteriden gizlemek manası verilmiştir (*Münthe'l-Ereb*, c. 1, s. 282). H - dis ilmi istilahında senedde tedlis, senedde varolan kusuru gizlemek anlamına gelir. Bunun bir kısmı da, ravinin kendi çağdaşından iştirmediği bir şeyi sanki ondan iştirilmiş izlenimi bırakarak rivayet et mesidir. (Bkz: Mamkani, Abdullah, *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 1, s. 376, 377)

⁷³ Bkz: *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 36, 37, 28 ve 29.

⁷⁴ Sayfaların altında zikredilen bazı senedler muallaktır. Yani senedin daha başında bazı raviler kald ırılmıştır. Bazı yerlerde muallak senede ilaveten kâmil sened de başka bir kitaptan nakledilmişse de kimi yerde de sadece muallak senedle yetinilmiştir. Bunun örneği 80. sayfa, 11. madde, Bakara su res-i 20. ayetin izahında, s. 82, madde 17, Bakara 23'ün izahında ve s. 91, madde 47, Bakara 158'in izahında görülebilir. Muallakın manası için bkz: Tehanevi, Zafer Ahmed Osmani, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, s. 39.

⁷⁵ Eser'in istilah manası hakkında üç görüş vardır: 1) Eser, haber ve rivayetten daha geneldir. 2) Eser, haberle eşittir. 3) Eser, sahabiden ulaşılmış sözdür. (Bkz: *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 1, s. 65)

⁷⁶ Bkz: *Dairetu'l-Mearifi'l-İslamiye el-Şiiyye*, c. 3, s. 53, el-Tefsir, Muhammed Hasan Âl-i Yasin'in makalesi.

Tefsir dört kısımdır: Arab'ın kendi dilinden bildiği (kendi diliyle anladığı) kısım, hiçkimsenin bilmemekte mazur olmadığı tefsir, âlimlerin bildiği tefsir, Allah'tan başka kimsenin bilmediği tefsir.⁷⁷

Fakat öncelikle bu rivayetin güvenilir bir senedi yoktur.⁷⁸ İkincisi, bu rivayette tefsirin kısımları ve onun muhtelif sathları açıklanmıştır, bu durumda tefsir menheci ve Kur'an'ın nasıl tefsir edileceği ile hiçbir çelişkisi yoktur. Aslında bu rivayet Kur'an'ın mana ve maarifini dört kısım olarak tarif etmektedir:

1. Herkesin bilmesi gereken ve bilmemenin mazeret sayılmayacağı kısım. Ama nasıl ve hangi yolla anlaşılacağı açıklanmamıştır.

2. Bir bölümü, Arapça konuşan herkesin kendi dili nedeniyle ve dilin kuralları gereği anlayabileceği ve vakıf olduğu kısımdır. Görünen odur ki, bu kısmı anlamada Arapça'ya ve onun kaidelerine aşina olmaktan başka bir şey bilmeye ihtiyaç yoktur. Arapça'yı bilme sayesinde ya tefsire muhtaç olunmayacaktır ya da ihtiyaç duyulsa bile Arapça'nın lügati ve edebi kurallarından yararlanarak bu gerçekleştirilebilecektir.

3. Onun bir bölümünü sadece âlimler bilir ve onların dışındakiler anlama yeterliliğine sahip değildir. Fakat mesele şu ki, hadiste bu âlimlerin nasıl bilginler olduğu, nasıl ve hangi menhecle bu kısım manaları anlayabildikleri açıklanmamıştır.

4. Bir bölümünü de, sadece Allah'ın bilebileceği ve onu anlayıp tefsir etmede hiçkimsenin yardımının dokunmayacağı, netice itibariyle de tefsir etmek için bir menhecini bulunmadığı kısım oluşturur. Bundan dolayı bu hadisten İbn Abbas'ın tefsir menhecini çıkarmak mümkün değildir. Bu hadis ondan geldiği varsayılsa bile bundan olsa olsa İbn Abbas'ın Kur'an'ın mana ve maarifini tefsir açısından dört mertebede bildiği sonucu çıkarılabilir.⁷⁹ Onun tefsirdeki metodunu ve menhecini açıkladığı düşünülecek başka bir hadise rastlamıyoruz. Tabii ki izah ve istidlalle birlikte gelmiş ona ait bazı tefsir görüşleri ve rivayetlerinden tefsir metodunun özellikleri anlaşılabilir ama o rivayetlerin sıhhati ve o görüşlerin İbn Abbas'tan geldiği net olmadığından bu haber ve reylerden çıkarılmış tefsir metodu kesin olarak kendisine nispet

⁷⁷ *Camiu'l-Beyan*, Taberi, c. 1, s. 26 ve küçük bir değişikliklerle *Mecmeu'l-Beyan*'da (c. 1, s. 81) mukaddimenin üçüncü fenninde geçmektedir.

⁷⁸ Çünkü bu rivayet *Mecmeu'l-Beyan* tefsirinde mürsel olarak zikredilmiştir. Taberi tefsirinde ise Muhammed b. Beşşar'dan, o Mü'mel'den, o Süfyan'dan, o Ebi'z-Zenad'dan, o da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Fakat Ehl-i Sünnet'in ünlü rical uzmanı Zehebi, Ebu'z-Zenad Abdullah b. Zekvan'ın doğum yılını hicri 65 olarak vermiştir (*Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, c. 5, s. 445, madde 199) ve bu durumda böyle bir şahsın, hicri 68'de vefat eden İbn Abbas'tan vasitasız rivayet etmesi imkansızdır. Dolayısıyla Taberi tefsirinde de bu rivayet mürsel olmaktadır ve Ehl-i Sünnet nezdinde de muteber değildir.

⁷⁹ Her ne kadar Kur'an ilimlerinde uzman bazı âlimler, "İbn Abbas, 'tefsir dört kısımdır...' sözüyle tefsirdeki menhecinin alametlerini belirlemiştir" derseler de (*el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihi'l-Kaşib*, c. 1, s. 233) yukarıdaki açıklamaya dikkat edildiğinde bu sözdeki zaaf açıkça görülecektir.

edilemeyecektir.⁸⁰ Yalnızca denilebilir ki, ona ait tefsir metodunun özellikleri böyledir. Bu özellikler ise şunlardır:

- Arap Şiirinden Yararlanmak

Bir kısım rivayetler, İbn Abbas'ın, Kur'an-ı Kerim'deki kavramların ve ayetlerin manasını açıklarken Arap şiirinden çokça istifade ettiğine göstermektedir. İbn Sa'd'ın kendi senediyle Said b. Cübeyr ve Yusuf b. Mihran'dan rivayet ettiğine göre birçok konuda Kur'an'ın manasını İbn Abbas'a soruyor ve "O şöyledir, böyledir. Şairin şöyle şöyle söylediğini işitmediniz mi?"⁸¹ Taberi de ondan şöyle rivayet etmiştir: "Ne zaman Kur'an'dan bir şey kapalı ve gizli olsa şiire bakardı. Çünkü şiir Arapça'dır."⁸²

Suyuti onun şöyle söylediğini nakletmiştir: "Şiir Arap divanıdır. Öyleyse Allah'ın Arapça indirdiği Kur'an'dan ne zaman bir kelimenin manası bize gizli olursa Arap dilinin divanına müracat eder ve anlamını oradan çıkartırız."⁸³ Yine ondan naklederek şöyle söylemiştir: "Ne zaman bana Kur'an'ın anlaşılması güç kavramlarının manasını sormak isterseniz onu şiirde arayın. Çünkü şiir Arab'ın divanıdır."⁸⁴ Bu metoda uygulamadaki en bariz ve en kapsamlı şahit, Nafi b. Ezrak'ın sorularına ondan nakledilmiş cevaplardır. Nitekim *Garibu'l-Kur'an* kitabında nakledilen örnekler bakılırsa Kur'an'daki kavramların anlamını açıklarken yaklaşık ikiyüz elli kez Arap şiirinden delil getirilmiştir.⁸⁵ Bu, onun Arap şiiri konusundaki kuvvetli edebi zevkini ve geniş bilgisini ortaya koymaktadır. Gerçi bu nakiller güvenilir bir senede sahip değilse de⁸⁶ sayısının çok olmasından dolayı, ayetleri tefsir ederken ve Kur'an-ı Kerim'in kavramlarını açıklarken böyle bir metodu kullandığına dair güçlü bir kanaat hasıl olmuştur. Özellikle de bu metodun kaideye uygun olduğu ve bu nakilleri uydurmaya herhangi bir sebep görünmediği düşünülürse.

Eleştiri

Eser sahibi müfessirlerden bir topluluk da bu metodu kullanıyordu ve Kur'an-ı Kerim'in kavramlarını açıklarken Arap şiirinden yararlanıyordu. Sahabe ve tabii-

⁸⁰ Zehebi, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*'da (c. 1, s. 74-77) ve Marifet, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib*'de (c. 1, s. 240-249) sözkonusu rivayet ve görüşlere dayanarak Kur'an'daki müşkül kavramların manasını anlayabilmek için kadim şiire ve fasih cahiliye şiirine başvurulması yöntemini kesin olarak İbn Abbas'a nispet etmişlerdir. Fakat bu görüşün zayıflığı ortadadır.

⁸¹ *El-Tabakatu'l-Kübra*, c. 2, s. 367.

⁸² Taberi tefsiri (*Camîu'l-Beyan*), c. 17, s. 143.

⁸³ *El-İtkan*, c. 1, s. 382, otuz altıncı nev fi ma'rifeti garibe.

⁸⁴ A.g.e.

⁸⁵ Bkz: Abdurrahim, Muhammed ve Ahmed Nasrullah, *Garibu'l-Kur'an fi Şi'ri'l-Arab*, s. 28-283.

⁸⁶ Çünkü Suyuti'nin nakilleri müserredir, İbn Sa'd rivayetinde Ali b. Zeyd ihtilafıdır ve zayıflık içerir. (Bkz: Zehebi, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizanu'l-İ'tidal*, 127/1, madde 5844)

nin de Kur'an'ın müşkül kavramlarında şiirden delil getirdiği nakledilmiştir.⁸⁷ Bazı âlimler bu metoda itiraz etmiş ve şöyle demiştir: Kur'an ve hadiste şiir kötülenmişken Kur'an'a şiirle delil getirilmesi nasıl mümkün olabilir?⁸⁸ Ama doğrusu, bu eleştirinin yerinde olmadığıdır. Çünkü Kur'an'ın fasih Arapça ile nazil olduğu hesaba katılırsa, fasih Arapların bu kelimeleri kullanırken kasdettiği aynı anlamın murat edildiği anlaşılacaktır. Fasih kullanımlarda kelimelerin manasına vakıf olmak istediğimiz her yerde fasih Arab'ın şiirine ve sözüne başvurmakta hiç beis yoktur. Fasih kullanımındaki manasına aşına olmadığımız, Kur'an'ın garibi ve müşkül kavramlar olarak ifade edilen kelimelerde bunların fasih kullanımlardaki manasına vakıf olabilmenin yollarından biri, Arapların fasih şairlerinin şiirleri hakkında bilgi sahibi olmaktır, üstelik Müslüman olmasalar bile. Bu, gerçekte Arap fasihlerin kullanımlarındaki kelimelerin manasıyla ilgili olarak cehaleti giderme ve fasih Arapça bilgisinin artırılması demektir, yoksa Kur'an'ı ikinci dereceye indirmek ve Arab'ın şiirine tabi kılmak değil. Fakat Kur'an-ı Kerim'in kavramlarının manasını anlamak için şiirlerden yararlanmanın özel bir uzmanlık ve içtihad gerektirdiği ilim sahiplerine gizli değildir. Çünkü Arap edebiyatının kuralları çerçevesinde kalmak ve kaideye uymak gerekmektedir. Kur'an'da bir kelime, Arap şiirlerinden birinde bir manaya kullanıldığında Kur'an'da da her yerde aynı anlamda kullanılmış değildir. Bu kelimenin muhtelif kullanımları bulunabilir: Şiirde bir anlama, Kur'an'da ise başka anlama gelebilir. Evet, ileri bir araştırma ile sözkonusu kelimenin birden fazla anlamı bulunmadığı, onun da şiirde kullanılan anlam olduğu ve ayette bunun hilafına muttasıl ve munfasıl herhangi bir karine bulunmadığı ortaya konulduğunda kelimenin ayette de aynı anlama geldiği anlaşılacaktır. Fakat eğer araştırma sonunda sözkonusu kelimenin Arap fasihlerinin kullanımlarında birden fazla manada kullanıldığı anlaşılırsa bu durumda kelimenin ayetteki anlamını tayin için belirgin bir karine lazım olacaktır. Aynı şekilde, karineler gözönünde bulundurulduğunda ayetteki manası anlaşılabilirse şiirde başka bir manaya kullanıldığı gerekçesiyle o manadan vazgeçilemez. Dolayısıyla her ne kadar Kur'an-ı Kerim'in kavramlarının anlamlarını kavramada Arap şiirinden yararlanma ilkesi sahih ve akılcı bir metod ise de bu metodun İbn Abbas ve diğer müfessirler tarafından kullanıldığı konular incelemeye ve eleştiriye açıktır.

- Arap Örfündeki Diyalogtan Yararlanmak

Birtakım rivayetler, İbn Abbas'ın Kur'an'daki bazı kelimelerin manasını anlamak için bedevi Arapların veya sokak ve çarşıdaki Arapların diyaloglarından yardım

⁸⁷ *El-İtkan*, c. 1, s. 381 ve 382 (otuz altıncı nev).

⁸⁸ *El-İtkan*, c. 1, s. 382, Nişaburi, Hasan b. Muhammed, Garaibu'l-Kur'an, c. 1, s. 6'da da bu metodun zaafına değinilmiştir. Şöyle denmiştir: "Kuşkusuz bu (yani şiirler), Kur'an'daki müşkül kelimeler ve kıraatı tashih için örnek ve delil oluşturmada olsa olsa zan ifade eder. Bilakis Kur'an başka şeye hüccettir, başka şey ona hüccet olamaz."

aldığına delalet etmektedir. Taberi, “Size dinde herhangi bir zorluk yükledi.”⁸⁹ ayetini tefsir ederken ayetteki “harac”⁹⁰ kelimesinin İbn Abbas’a sorulduğunu ve şöyle cevap verdiğini rivayet etmiştir:

“Kur’an’da ne zaman bir şey gizli saklı ve kapalı görünüyorsa şiiire bakan. Çünkü şiiir Arapça’dır.” Sonra çölde yaşayan bir Arab’ı çağırdı ve ona “harac”ın ne olduğunu sordu. Bedevi cevap verdi: “Dayk”⁹¹. İbn Abbas “doğru söyledin” dedi.⁹²

Suyuti, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

“Fâtru’s-semavat”ın manasını bilmiyordum. Ta ki bir kuyu üzerine tartışan iki Arab yanıma gelene dek. Onlardan biri “inna fetertuha” diyordu [ve kastedtiği şey şuydu ki] “onu ben başlattım”⁹³

Taberi de Katade aracılığıyla İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

“رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ”⁹⁴ ayetinin manasını bilmiyordum. Ta ki Zi-Yezen’in kızı kocasına “Gel seni fethettireyim” diyene dek. Bununla kastedtiği “Gel seni hakim yanına götürüeyim” idi.⁹⁵

Zemahşeri de “إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ”⁹⁶ ayetini izah ederken İbn Abbas’tan şöyle nakletmiştir:

Çölde yaşayan bir Arap kadının, kızına “hûri”, yani “dön gel” diye seslendiğini işitene dek “yahur”un manasını bilmiyordum.⁹⁷

Fakat bu nakillerin de güvenilir senedi yoktur. Arap şiiirinden yararlanmayı eleştirirken sarfedilen söz, Arap diyaloglarından istifade için de geçerlidir ve burada tekrar edilmeyecektir. Buna ilaveten zikredilmesi zorunlu olan nokta, Kur’an-ı Kerim fasih Arapça olduğundan onun manasını anlamada mutlak olarak Arap diyaloglarından değil, sadece Arab fasihlerin diyaloglarından yardım alınabileceğidir.

⁸⁹ Hac 78

⁹⁰ Zorluk (Çev.)

⁹¹ Zorluk, güçlük, kalp ve göğüste darlık (Logatname-i Dehhoda-Çev.)

⁹² *Camiu’l-Beyan*, c. 17, s. 143. İbn Ebi Yezid’den başka bir nakilde şöyle rivayet etmiştir: “Size dinde herhangi bir zorluk yükledi” ayetinin manasını İbn Abbas’a sorduklarında şöyle cevap verdi: “Burada Hüzeyl kabilesinden kimse var mı?” Bir adam “Evet” dedi. Ona sordu: “harac kelimesini aranızda neye karşılık kullanıyorsunuz?” Adam cevap verdi: “Dayk” İbn Abbas “Manası bu işte” dedi.

⁹³ *El-İtkan*, c. 1, s. 354.

⁹⁴ Araf 89

⁹⁵ *Camiu’l-Beyan*, c. 9, s. 3.

⁹⁶ İnşikak 14

⁹⁷ *El-Keşşaf*, c. 4, s. 198.

- Nüzulün Sebebi ve Ortamından Yararlanmak

Nüzul sebebinden maksat, sayesinde ve ardından Kur'an-ı Kerim'in bir kısmının (ayet veya ayetler ya da bir sure) nazil olduğu olay veya sorudur. Nüzul ortamından maksat da ayetlerin nüzul zamanındaki insanların durumları, halleri ve kültürüdür. *Kur'an Tefsiri Metodolojisi* kitabında, nüzul sebebi ve ortamının, ayetleri tefsir ederken dikkat edilmesi gereken karineler olduğu açıklanmıştır.⁹⁸ Rivayetlerden çıkan sonuç şudur ki, İbn Abbas da bu noktaya riayet ediyor ve ayetlerin manasını anlarken ayetlerin sebep ve ortamından yardım alıyordu. Nüzul sebebi gözönünde bulundurulmazsa akılda soru uyandıracak ayetlerden biri, "إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا" ayetidir. Çünkü Safa ve Merve arasında say yapmanın vucubiyeti dinin esaslarından olmasına rağmen bu ayette onun hakkında, zâhiren haram olmadığını ifade eden "günah yoktur" tabiri kullanılmıştır. Bu yüzden, Safa ve Merve arasında say vacip olmasına karşın neden ayette "günah yoktur" tabirinin kullanıldığı sorulacaktır. Taberi, kendi senediyle Amr b. Hubeyş'ten şöyle nakletmiştir:

Bu ayeti Abdullah b. Ömer'e sordum. Dedi ki: "İbn Abbas'a git ve ona sor. O, Muhammed'e (s.a.a) nazil olan hakkında daha bilgilidir." İbn Abbas'ın yanına gittim ve ona sordum. Şöyle dedi: "Safa ve Merve'de putlar vardı. İnsanlar Müslüman olduklarında bu ikisi arasında tavaf (say) yapmaktan kaçındılar (putların varlığı nedeniyle). Ta ki "Safa ve Merve Allah'ın şiarlarındandır..." ayeti nazil olana dek."¹⁰⁰

Söz konusu ayet hakkında ortaya atılan sorunun cevabını verirken ayetin nüzul sebebinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Nafi b. Ezrak'ın sorularını içeren uzun rivayette, [Allah Teala'nın] "Hiç kuşku yok sana kevseri verdik" ayetini hangi sebeple zikrettiği sorusuna cevap verirken İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir:

Allah Rasülü (s.a.a) Merve'nin kapısından girip Safa'nın kapısından çıkarken As b. Vail Sehmi ile yüzyüze geldi. As, Kureys'e geri döndüğünde ona soruldu: "Ey Eba Amr, kiminle karşılaştın?" Dedi ki: "Soyu kesikle". Kasdettiği Peygamber'di (s.a.a). Allah Rasülü henüz o mekandan ayrılmamıştı ki sure nazil oldu.

Sonra "Gerçek şu ki, asıl senin düşmanın soyu kesik olanıdır." ayetinin manasını izah ederken şöyle demiştir: "Düşmanın As b. Vail Sehmi, hayırdan soyu kesik olanıdır."¹⁰¹ Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi, "Gerçek şu ki, asıl senin düşmanın soyu kesik olanıdır." ayetinin anlamını açıklamak için nüzul sebebinden yardım almıştır.

⁹⁸ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 145-162.

⁹⁹ Bakara 158

¹⁰⁰ *Camiu'l-Beyan*, c. 2, s. 28.

¹⁰¹ *Garibu'l-Kur'an fi Şiri'l-Arab*, s. 253, 254.

“فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا”¹⁰² ayetinin izahında İbn Abbas’dan şöyle rivayet edilmiştir:

Araplar teşrik günlerinden sonra hac ibadetini bitirdikten sonra Mina mescidi ve dağ arasında durur, içlerinden her biri babalarının cömertlik, yiğitlik ve sıla-i rahim konusundaki faziletlerini anlatarak buna dair şiirler söylediler. Bu işi yapmaktaki amaçları, geçmiştekilerin eserleriyle şöhret ve gösteriş yapmaktı. Allah İslam nimetini onlara bahsettiğinde onları, babalarını zikrettikleri gibi Rablerini zikretmeye zorladı.¹⁰³

Bu rivayete göre de İbn Abbas ayetin manasını izah için ve Allah’ı zikretmeyi babalarını zikretmeye benzetme meselesini yorumlarken ayetin nüzul ortamını ve ayetin nüzulünden önceki cahiliye Arabının tarzını hatırlatmıştır.

- Diğer Ayetlerden Yararlanmak

Kur’an Tefsiri Metodolojisi’nde, her ayeti tefsir ederken, o ayetin mana ve muhtevasıyla ilişkisi bulunan diğer ayetleri gözönünde bulundurmak gerektiğini, bu yapılmazsa Allah Teala’nın ayetlerdeki gerçek muradının anlaşılamayacağını açıklamıştı.¹⁰⁴ Bazı rivayetler, İbn Abbas’ın da bazı yerlerde bu kuralı uyguladığını, bir ayeti tefsir ederken başka bir ayetten yararlandığını göstermektedir. Taberi “مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ”¹⁰⁵ ayetinin izahında kendi senediyle İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

Buyurmaktadır ki, İslam’da sizi sıkacak hiçbir şey getirmemiştir. Bu, Allah’ın En’am suresindeki sözü gibidir:

“فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا”¹⁰⁶

Saptırmak istediği kimsenin içini daraltır ve İslam’ı ona dar gösterir, halbuki İslam ferahdır.¹⁰⁷

Aynı şekilde “قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا أَلَيْسَ إِنَّتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا ائْتَيْنِ”¹⁰⁸ ayetini izah ederken ondan yaptığı rivayete göre bu, Allah’ın “كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمَوَاتًا”¹⁰⁹ sözü gibidir.¹¹⁰ Yani birinci ayette geçen iki ölüm ve iki diriltmenin ne olduğunun belirlenmesi için “Sizler ölüyken sizi diriltti.

¹⁰² Bakara 200

¹⁰³ Fahu Razi, Muhammed b. Ömer, *el-Tefsiru'l-Kebir*, c. 5, s. 183.

¹⁰⁴ Bkz: *Reveşinasi-yi Tefsir-i Kur’an*, s. 192-196.

¹⁰⁵ Hac 78

¹⁰⁶ En’am 125

¹⁰⁷ *Camiu'l-Beyan*, c. 17, s. 143.

¹⁰⁸ Gafir (Mümin) 11

¹⁰⁹ Bakara 28

¹¹⁰ *Camiu'l-Beyan*, c. 24, s. 31.

Sonra sizi yine öldürecek, daha sonra tekrar diriltecek.” buyrulmuş. Bu işaretle iki ölümü, ruh üflenmeden önceki insan hali ve insanın bu dünyadaki hayattan sonra öldürülmesi şeklinde tefsir etmiştir. İki diriltmeyi ise insanın anne rahminde dirilmesi ve doğması, diğeri de kıyamette hazır bulunmak için dirilmesi olarak tarif etmiştir. Başka bir yerde de

“أَمَّتْنَا اُنْتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اُنْتَيْنِ” in manası için ondan şöyle rivayet edilmiştir:

Sizi yaratmadan önce topraktınız. Bu ölümdür. Sonra sizi yarattı. Bu da diriltmedir. Sonra sizi öldürecek ve kabirlere döneceksiniz. Bu da diğer bir ölümdür. Daha sonra ise kıyamet günü sizi diriltecektir, bu da tekrar diriltmedir. Öyleyse bunlar iki ölüm ve iki dirilmedir. Nitekim Allah’ın sözü şöyledir:

”كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ”¹¹¹

Bu çıkarımın esası diyalogun akli ilkelerine uygundur. Çünkü insanlar da kendi diyalogları sırasında eğer konuşanın sözü kapalıysa ve maksadı anlaşılıyorsa kasdettiğini anlayabilmek için onun diğer sözlerinden yardım alır. Ama diğer ayetlerden faydalanma yöntemi dikkatli davranmayı ve incelemeyi gerektirmektedir. Çünkü bir ayetin manasını açıklamak için diğer bir ayetin kullanılması bazen manayı da bozabilir. Mesela “bizi iki kez öldürdün” ayetini tefsir etmek için “Sizler ölüyken sizi dirilttiği halde...” ayetinden insanın toprak olma hali ve dünyadaki hayatından sonra ölümünü anlamak, birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Zira insanın toprak olmasına onun öldürülmesi denk düşmemektedir. Bu nedenle İbn Abbas’ın ve diğer müfessirlerin bu tür kullanımları tenkide açıktır ve iyi incelenmelidir.

- Ayetlerin Mevzu Özelliklerinden Yararlanmak

Ayetleri tefsir ederken ve zâhirlerini anlarken dikkat edilmesi gereken durumlardan biri de ayetlerin konu özellikleri ve hususiyetleridir. Tabii ki Kur’an’ın muhataplarına aşikar olan veya biraz dikkat edildiğinde aşikar olan özellikler ve hususiyetler.¹¹² Bazı

Taberi, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

İslam’da sizi sıkacak hiçbir şey getirmemiştir. Bu, Allah’ın En’am Sûresi’ndeki sözü gibidir:

“Saptırmak istediği kimsenin içini daraltır ve İslam’ı ona dar gösterir, halbuki İslam ferahtır.”

¹¹¹ Cami’ul-Beyan, c. 1, s. 145 ve 146, Bakara 28’in izahı.

¹¹² Bkz: Revesşinasi-yi Tefsir-i Kur’an, s. 178.

rivayetlerden İbn Abbas'ın bu noktaya odaklandığı ve gündeme gelen bazı soruların cevaplarını bu yolla elde ettiği anlaşılıyor. Taberi, “أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُذْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَيَّ”¹¹³ ayetini tefsir ederken Said b. Cubeyr'den şöyle rivayet etmiştir:

Kufe'de hac için hazırlık yaparken bir Yahudi bana dedi ki: “Ben seni ilmi arayan kimse olarak görüyorum. Bana, Musa'nın (a.s) iki süreden hangisini tamamladığını söyler misin?” Dedim ki: “Bilmiyorum. Şimdi Arab'ın âliminin -İbn Abbas- yanına gidiyorum, ona soracağım.” Mekke'ye vardığımda bunu İbn Abbas'a sordum. Yahudi'nin sözünü ona anlattım. İbn Abbas dedi ki: “O iki müddetin en fazlasını ve en iyisini yerine getirdi. Çünkü Allah'ın peygamberi vadettiğinde vadedinden caymaz.”¹¹⁴

Bu rivayete göre İbn Abbas, Yahudi'nin sorusuna cevabını ayetin mevzu hususiyetinden, yani Allah'ın peygamberi olan ve vadinden caymayan Hz. Musa'nın (a.s) sıfatlarından yararlanmışır.¹¹⁵

- İlimde Derinleşmiş Olanlardan Öğrenmek

İbn Abbas, rivayetlere göre Kur'an tefsirinde içtihad ve görüş ehli biri olmasına; fasih şiiirden, Arapların örfündeki diyaloglardan, ayetlerin nüzul sebebi ve ortamından, ayetlerin mevzu hususiyetlerinden ve diğer ayetlerden yardım alarak ayetlerin manasını çıkarmasına ve tefsire ilişkin soruların cevaplarını bulmasına rağmen, kendisini, ilimde derinleşmiş olanlara ve Kur'an'ın tüm gerçek manalarına vakıf müfessirlere, yani Nebiyy-i Ekrem'e (s.a.a) ve Hz. Ali'ye (a.s) muhtaç görüyordu. Kur'an-ı Kerim'in mana ve maarifini anlamada onlara sormayı ve onların eğitiminden yararlanmayı mecburiyet kabul ediyordu. Allah Rasülü'nün (s.a.a) zamanından çok azını idrak etmişse de ve Hazret'in rihleti sırasında yaklaşık ondört yaşında idiyse de Kur'an tefsirinde Allah Rasülü'nden (s.a.a) rivayetleri ondan nakletmişler¹¹⁶ ve onun bazı ayetlerin manasına dair Hazret'e sorduğu soruları rivayet etmişlerdir.

Saduk (r.h) kendi senediyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir:

Peygamber'e (s.a.a) sordum: “Âdem'in Rabbinden öğrendiği ve Allah'ın bu sayede tevbesini kabul ettiği kelimeler neydi?” Şöyle buyurdu: “Muhammed'in [sallallahu aleyhi ve alihi], Ali, Fatuma, Hasan ve Hüseyin'in [aleyhimüsselam] hakkı için tevbesini kabul etmesini istedi. Bunun üzerin tevbesi kabul edildi.”¹¹⁷

¹¹³ Kasas 28

¹¹⁴ *Camiu'l-Beyan*, c. 20, s. 43 ve 44.

¹¹⁵ Elbette bu değerlendirmenin üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü Hazret-i Musa (aleyhisselam) iki müddetten daha fazlasını tamamlayacağı vaadinde bulunmamıştı ki yerine getirmesse vaadinden caymış olsun.

¹¹⁶ Bu rivayetlere bazı örnekleri için *Nuru's-Sakaleyn* tefsirine bakılabilir (c. 1, s. 72, 82 ve 90, hadisler: 159, 204, 243 ve s. 337, hadis 134).

¹¹⁷ *El-Hisal*, c. 1, s. 270, babu'l-hamse, hadis 8; aynı zamanda bkz: *Dürri'l-Mensur* (Menşur Mektubi Ayetillah el-Mer'eşi, c. 1, s. 47).

Bu ve benzeri rivayetler göstermektedir ki İbn Abbas, çocukluğundan itibaren Kur'an-ı Kerim'in mana ve maksatlarını anlamada Allah Rasülü'ne (s.a.a) müracaat etmiş ve Hazret'ten istifade etmişti. Yine rivayetlerden, Allah Rasülü'nden sonra Hz. Ali'nin (a.s) yanında bulunup onun talebeliğini yapmayı tercih ettiği ve Kur'an'ın mana ve maarifini anlamada Hazret'ten çokça yararlandığı anlaşılmaktadır. Şii âlimler onun şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Kur'an ilimleri ve maarifi adına öğrendiğim ne varsa hepsi Ali b. Ebi Talib'dendir (a.s)"¹¹⁸ Ehl-i Sünnet de ondan, "Tefsire dair ne öğrendiysem hepsi Ali b. Ebi Talib'tendir" şeklinde nakletmiştir.¹¹⁹ Yine ondan şöyle rivayet edilmiştir: "Peygamber'in ilmi Allah'tandır, Ali'nin (a.s) ilmi de Peygamber'den. Benim ilmimse Ali'dendir (a.s) . Muhammed'in (s.a.a) ashabının ilmi Ali'nin (a.s) ilmi ile karşılaştırıldığında yedi denizde bir damla gibidir."¹²⁰

İbn Ebi'l-Hadid demiştir ki: "Onun Ali (a.s) ile birlikteliği, bağlarını kesip ona yönelmesi [başkalarından kopup onun yanına gidip gelmesi] ve onun eğittiği bir talebe olması insanların bildiği bir şeydir."¹²¹

Kur'an ilimleri âlimi Zerkeşi de onun tefsir konularını Ali'den (a.s) öğrendiğini belirtmiştir.¹²² Önceki bölümlerde, bir gece yatsı namazından sonra seher vaktine kadar Emirülmüminin Ali'nin (a.s) İbn Abbas için "el-Hamd" kelimesinin harflerini açıkladığına ve İbn Abbas'ın da bunların hepsini öğrendiğine dair bir rivayet nakledilmişti.¹²³ Bundan dolayı İbn Abbas için Kur'an'ın bilgilerini anlamanın yollarından birinin, Nebiyy-i Ekrem (s.a.a) ve Ali (a.s) gibi ilimde derinleşmiş olanlardan öğrenmek olduğuna tereddüt yoktur.

Sonuç

Her ne kadar İbn Abbas'ın tefsir ekolünü anlamak için kesin bir belge elimizde yoksa da ona ait görüşlerden ve rivayetlerden onun tefsir yönteminin, nispeten kuşatıcı içtihad metodu olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü Kur'an'ın kavramlarını beyan ederken fasih şiirlerden ve Arap örfündeki diyaloglardan yararlanıyordu. Ayetlerin nüzul sebeplerine ve ortamına dikkat ediyor, ayetlerin manasını anlamada onlardan yardım alıyordu. Ayetlerin anlamını izah etmek için diğer ayetlerden faydalanıyordu. Ayetlerin mevzu hususiyetlerine bakıyor ve ondan birtakım noktalar çıkarıyordu. Kur'an-ı Kerim'in mana ve maksatlarını anlamada Allah Rasülü (s.a.a) ve Müminlerin Emiri

¹¹⁸ Seyyid b. Tavus (Ali b. Musa) *Sa'du's-Saud*'da (s. 285), Meclisi *Biharu'l-Envar*'da (c. 92, s. 105), Ebu'l-Hasan Amuli *Mir'atu'l-Envar*'da (s. 5).

¹¹⁹ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 89.

¹²⁰ *Sa'du's-Saud*, s. 285, 286.

¹²¹ İbn Ebi'l-Hadid, Abdulhamid, *Şerhu Nehci'l-Belaga*, c. 1, s. 19.

¹²² Bkz: *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 157.

¹²³ "Kur'an'ın bütün manalarına vakıf müfessirler" bölümünde "İmam Ali (aleyhisselam) ve tüm Kur'an'ın tefsiri" kısmı.

gibi ilimde derinleşmiş olanlardan fazlasıyla yararlanıyordu. Bu istifadeler her ne kadar sahih ve diyalogun akılcı ilkelerine uygun olsa da buna rağmen onun bu tefsir metodu kâmil bir yöntem olarak görülemez. Çünkü *Reveşsinasi-yi Tefsir*'de beyan ettiğimiz gibi ayetlerin tefsirinde, bu tefsirde görülmeyen başka şeylerden de yardım alınabilir. Yok eğer İbn Abbas'ın da zaten böyle yaptığı söylenirse, bunun bilgisi elimize ulaşmış değildir.¹²⁴

İbn Abbas'ın Tefsir Medresesi

İbn Abbas'ın tefsir medresesinden kasıt, İbn Abbas tarafından oluşturulmuş bulunana ve bir topluluğun hazır bulunup ondan istifade ettiği tefsir mektebi ve ders halkasıdır. Bazı Kur'an âlimleri şöyle der: "Abdullah b. Abbas, İmam Ali'nin (a.s) şehadetinden sonra Mekke'ye göçetti, ondan sonra hiçbir makam ve sorumluluk üstlenmedi ve İmam Ali'den (a.s) öğrendiği maarif ve ilimleri neşretmekle meşgul oldu. Onun ders halkası 67'deki vefatına kadar devam etti. İslam âlemindeki en büyük ilim adamları bu medreseden mezun oldular. Belki de tabiinden Kur'an manalarını en iyi bilenler, İbn Abbas'ın elinde yetişmiş olan ve onun ders halkasından mezun olanlardır. İbn Teymiye demiştir ki: "Tefsirde en âlim olanlar Mekkelilerdir. Çünkü Mücahid, Ata, İkrime, Tavus, Ebi Eş'as, Said b. Cübeyr gibi isimler İbn Abbas'ın etrafındaydılar."¹²⁵

Onun naklettiği şey, iddiadan öteye geçmemektedir. Ne Mekke'de İbn Abbas tarafından bir ders halkası oluşturulduğuna dair bir şahit zikretmiştir, ne de en büyük ilim adamlarının bu mektepten mezun olduğuna ve onların Kur'an'ın manalarını en iyi bildiklerine dair bir delil getirmiştir. İbn Teymiye'nin delilsiz bir iddiadan ibaret olan sözü, sözkonusu iddiaya delili bulunmamasına ilaveten kesin olarak yanlıştır. Zira "Kur'an'ın gerçek müfessirleri" bölümünde belirtilen delillere binaen, Nebiyy-i Ekrem'den (s.a.a) ve Emirülmüminin'den (a.s) sonra Kur'an tefsirinde en âlim kişiler, onlardan sonra gelen on bir masum imamdır. Mekkeliler ve adı geçen kişiler tefsirde en bilgili kimseler olmamak bir yana, bilakis onlarla kıyas edilmeleri bile doğru değildir. Eğer birisi, burada, onlardan sonra tefsirdeki en bilgili insanlar olduklarının kasedildiğini söylese İbn Teymiye'nin maksadının kesinlikle bu olmaması bir yana, buna herhangi bir delil de yoktur.

¹²⁴ Bazı müsteşrikler, mesela Goldziher, *Mezahibu't-Tefsiri'l-İslami* kitabında İbn Abbas'ın Kur'an'ın manalarını verirken ilmî kaynaklarından birinin Yahudi âlimler olduğunu belirtmiştir. Fakat Marifet, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbih'il-Kaşib* kitabında (s. 252-265) bu ithamı gayet güzel tahkik etmiştir. Burada bu konuya değinmiyor ve konuya ilgi duyanları ilgili kitaba yönlendiriyoruz.

¹²⁵ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbih'il-Kaşib*, c. 1, s. 316.